

Geoffrey Parker, *Global crisis. War, climate change and catastrophe in the seventeenth century* (Yale University Press; New Haven 2013) 904 p., ill., krt., tbl., grf., €46,50 ISBN 9780300153231

'It's the climate, stupid'. De wereldcrisis van de zeventiende eeuw

'De wereld stond in brand'. 'Honger is de grootste vijand'. 'Een derde van de wereld is omgekomen'. Zomaar een rijtje citaten van tijdgenoten uit het midden van de zeventiende eeuw. Voor een van de meest invloedrijke historici van onze tijd, Geoffrey Parker, staat het buiten kijf: de periode 1618-1688 was een tijd van wereldwijde catastrofe. Op aarde daalde de gemiddelde temperatuur, met misoogsten en hongersnoden als gevolg. Vrijwel overal braken opstanden en revoluties uit omdat regeringen in die tijd daar nog niet adequaat op konden of wilden reageren. De 'Kleine IJstijd', die in het midden van de zeventiende eeuw een dieptepunt bereikte, betekende ook de waterscheiding voor de *Great Divergence*, de toenemende kloof tussen de westerse wereld en 'de rest' in de late achttiende en de negentiende eeuw. Het Westen kwam namelijk wel goed uit die crisis, dankzij een wetenschappelijke cultuur gericht op innovatie en productieverhoging, terwijl de rest van de wereld in eeuwenoude tradities bleef hangen.

Als een meesterverteller weet Parker, bij ons vooral bekend door zijn boek over de *Dutch Revolt* en de *Military Revolution*, de lezer geboeid door zijn bijna 900 pagina's te loodsen. De hoofdstukken zijn zonder uitzondering rijk aan detail. Na een meer algemeen deel over de gevolgen van de klimaatverandering voor voedselproductie, demografie, en de destabiliserende effecten daarvan voor de vroegmoderne staat, behandelt hij in deel twee de regio's waar de crisis het hardst aankwam: China, Rusland, het Ottomaanse Rijk, de Duitse gebieden en Nederland, het Iberische schiereiland, Frankrijk en de Britse eilan-

den. Deel drie gaat over India, Italië, Amerika, Afrika, Australië en Japan, die weinig last hadden van de crisis. De dynamiek van opstanden komt aan de orde in het volgende deel, waarna de auteur ten slotte ingaat op de gevolgen van de zeventiende-eeuwse catastrofe voor de eerder genoemde *Great Divergence*.

Parkers enorme eruditie brengt de historische actoren tot leven. Toch is zijn betoog op grote lijnen niet altijd overtuigend. Klimaatverschijnselen en politieke strubbelingen zijn keer op keer *unprecedented*, vaak met de toevoeging 'voor het eerst in duizend jaar/duizenden jaren', wat Parker demonstreert door veelvuldig gebruik van citaten van ooggetuigen. Het niet-kritisch bekijken van deze bronnen roept twijfel op: mensen hebben de neiging tegenslagen te overdrijven om compensatie van landheren of regeerders te krijgen. Het geheugen van de meeste ooggetuigen reikt niet verder dan een of twee generaties terug. Het historisch klimaatonderzoek heeft grote stappen geboekt met boomringen en zonnevlekken, maar is te lacuneus om altijd een direct verband met politieke crises te leggen. Om de claims voor de exceptionele omstandigheden hard te maken zijn niet alleen betere data over de zeventiende eeuw nodig, maar ook over de eeuwen daarvoor. De jaartallen (1618-begin Dertigjarige Oorlog en 1688-*Glorious Revolution*) zijn daarnaast nogal willekeurig en sterk Eurocentrisch.

Terwijl Parker zeer goed op de hoogte is op het gebied van de militair-politieke geschiedenis begeeft hij zich nu ook op het gebied van de sociaaleconomische geschiedenis. Hier blijkt zijn kennis echter vaak te oppervlakkig om de stelling omtrent de enorme impact van

de klimaatcrisis waar te maken. Dat de wereldbevolking met één-derde daalde tijdens de zeventiende eeuw (p. 77) wordt niet gestaafd met harde gegevens. De Europese bevolking groeide bijvoorbeeld vijf tot tien procent, en zelfs China kende geen bevolkingsdaling, al nam de bevolking niet of nauwelijks toe. Het debat over de agrarische vernieuwing in Noordwest-Europa plaatst Parker pas in de zeventiende eeuw (p. 619), terwijl de cruciale innovaties al veel eerder in gang waren gezet. Op het gebied van de wetenschapsgeschiedenis verwacht hij *evidence/experience-oriented* (China en Japan) met *experiment-oriented* (Westen) (p.650), wat hem onjuist doet concluderen dat de wetenschappers hetzelfde deden in west én oost en dat het dus de fout van de politiek was dat er niet geïnnoveerd werd in het oosten. Op p. 577-584 weidt hij uit over de 'publieke sfeer' die volgens hem niet alleen in Europa maar ook in China, India en Turkije bijzonder goed ontwikkeld was – waarbij hij enkel kijkt naar aantallen boeken, en niet naar de rol van censuur en naar de inhoud van de publicaties. Voorts vond volgens Parker ook in China een *industrious revolution* plaats (mensen gingen harder werken om consumptiegoederen te kunnen kopen); hij voert daarvoor de bouw van een groot infrastructureel project aan als bewijs (p.621). Dat heeft echter niets

te maken met een drive van individuen naar consumptiegoederen die de *industrial revolution* in het Westen zou hebben gestimuleerd. Door deze oppervlakkige analyses berust Parkers betoog over het belang van de crisis voor de landbouw, de wetenschap en de *Great Divergence* op los zand.

Onbegrijpelijk is zijn keus om de Nederlandse Republiek in het kader van de rampgebieden te zetten. Ook hier lezen we een overvloed aan citaten over misoogsten en hevige regens (p.236), maar dat overtuigt geenszins: als er één gebied was in de wereld waar geen hongersnood meer voorkwam dan was dat wel Nederland. Dit lijkt verdacht veel op *painting bull's eyes around bullet holes*, wat hij op p. xix nu juist zegt te willen vermijden.

Met dit boek zet Parker wel een duidelijk statement neer voor het belang van milieugeschiedenis. Klimaat en levensomstandigheden blijken keer op keer essentieel om politieke en militaire wendingen in de geschiedenis te kunnen begrijpen. Soms had het bewijsmateriaal wat sterker kunnen zijn, met name ook op de langere termijn, maar dat nodigt alleen maar andere historici uit om hun tanden in deze belangwekkende problematiek te zetten.

Marjolein 't Hart, Huygens ING / Vrije Universiteit Amsterdam

Jabik Veenbaas, *De Verlichting als kraamkamer. Over het tijdperk en zijn betekenis voor het heden* (Nieuw Amsterdam; Amsterdam 2013) 256 p., ill., €19,95 ISBN 9789046810170

Een ode aan de Verlichting

De Verlichting is een ongrijpbaar fenomeen. Radicaal, gematigd, nationaal, piëtistisch, katholiek: de wirwar van verlichtingen die in de naoorlogse geschiedschrijving zijn uitgevonden is enorm. Als intellectueel erfgoed is de Verlichting bovendien een ideologisch mij-

nenveld. Een poging om de geest van deze periode te definiëren én op waarde te schatten is dus op zijn zachtst gezegd een controversiële onderneming. De grootste internationale namen zijn met de strijd om de Verlichting gemoeid: John Gray, Tzvetan Todorov, Jona-